

Г.В. Міськов

Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України, м. Київ

ІСТОРИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТЕРМІНУ АНТИЦИПАЦІЯ В МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

У статті дослідженні історичні аспекти закономірності розвитку терміну «антиципації» під впливом виникнення та змін уявлень про душу, свідомість, поведінку. Проаналізовано спорідненість-відмінність з такими близькими поняттями як «передчуття», «передбачення», «прогнозування», «випереджаюче відображення».

Ключові слова: антиципація, випереджаюче відображення, опредметнення майбутнього, передчуття, передбачення, прогнозування.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПОНЯТИЯ АНТИЦИПАЦИЯ В МОДЕРНИЗАЦИОННЫХ ПРОЦЕССАХ СОВРЕМЕННОЙ ПСИХОЛОГИИ

В статье исследованы исторические аспекты закономерности развития термина «антиципации» под влиянием возникновения и изменений представлений о душе, сознании, поведении. Проанализированы отличительные черты с такими близкими понятиями как «предчувствие», «предсказания», «прогнозирование», «опережающее отражение».

Ключевые слова: антиципация, опережающее отражение, опредмечивание будущего, предчувствие, предвидение, прогнозирование.

HISTORICAL BASIS OF FORMING THE TERM ANTICIPATION IN MODERN PROCESSES OF CURRENT PSYCHOLOGY

The article touches upon the historical aspects of the laws developing the term "anticipation" under the influence of appearance and change ideas about the soul, consciousness, behavior. The present study analyzes the affinity-difference with such close concepts as "premonition", "foreknowledge", "prediction", "faster reflection."

Keywords: anticipation, faster reflection, future objectification, premonition, foreknowledge, prediction

Вступ

Споконвіків щільне місце в житті людства займало прогнозування та передбачення майбутнього. Синхронно з розвитком суспільства та науки, з виникненням нових фактів, механізмів та закономірностей психічного життя це явище набувало нових значень та форм. Процес трансформації поняття відбувався завдяки не повному витісненню попередніх значень, а набуттям ними додаткових властивостей та виникненням нових словотворень. Цим можна пояснити наявність строкатого розмаїття термінології, що описує ефект антиципації.

Не так давно поняття «антиципація» не мало широкого вжитку для опису відповідних явищ у психологічній науці, частіше його заміщують такими близькими до нього термінами як «прогнозування» [13; 14], «імовірнісне прогнозування» [15], «передбачення» [18], «уявлення про майбутнє» [5; 7], «мета», «ціль», «ціле покладання» [5; 17], «модель потрібного майбутнього» [4], «акцептор результату дії» [1], «план», «планування» [14], «очікування», «експектація» [6] тощо.

Для повного та всебічного розуміння явища антиципації і було обрано **метою статті** дослідження історичних засад онтогенезу терміну «антиципація» в модернізаційних процесах сучасної психології..

Виклад результатів теоретичного аналізу проблеми.

Історичний розвиток розуміння явища антиципації напряму залежить від формування та розвитку поглядів на психіку, від виникнення різнобарвних підходів до розуміння її природи, функції та генезису, тому ці етапи розвитку ми можемо розглянути в контексті періодизації психології як науки.

Донауковому етапу (орієнтовно до 7-6 ст. до н.е.) характерно відсутність наукових досліджень психіки, її властивості та функції, тому на даному етапі формується перша фаза розвитку антиципації – *паралогічна*. На практиці ця фаза набула втілення в таких явищах як ворожба, хіромантия, астрологія, ясновидіння та ін., за допомогою яких людина намагалася опосередковано пізнати те, що має статись. Потрібно зауважити, що такий стан речей притаманний та займає домінуюльне положення в психічній діяльності людини не лише первісних та стародавніх суспільств, а й властиве певним суспільствам сьогодення, які у власному розвитку не подолали ці історичні етапи.

Філософський етап (7-6 ст. до н.е. – кінець XVIII – початок XIX ст.) розпочинається античним часом, який і поклав початок формуванню наукового підходу

щодо вивчення душі людини. Душа стає безпосередньо предметом досліджень. При дослідженнях змісту та функції душі використовуються методи інших наук – філософії, медицини, математики. Звернемо увагу на те, що на той час основною потребою було зрозуміти не механізми перебігу психічних процесів людини, а осмислення людської суб'єктності. Термін «душа» визначав не психіку людини як відображення об'єктивної дійсності у формі відчуттів, уявлень, думок та інших суб'єктивних образів об'єктивного світу, а як дещо зовнішнє, що грає роль джерела психіки. Концепція душі, яка створена і в античній філософії, і в християнській теології, вирішували проблему виникнення і психіки, і життєвої активності людини [16]. Тому цей період супроводжується активним розвитком анімізму та систем релігійного світосприймання. В часи Середньовіччя релігія зайняла домінуюче положення в суспільстві, що і зумовило пік розквіту наступної фази розвитку антиципації – *теологічної*. Властивості антиципації цього періоду можемо охарактеризувати як “...пізнання майбутнього здійснюється через діалог з Богом, якому, на думку віруючого, відоме і минуле, і майбутнє” [2]. Вона набула форми пророкування, що було відповіддю божества на запитання віруючого, яка передавалася через жерця-віщуна.

Наукове дослідження душі людини було суттєво обмежено так, як вона стала предметом виключно богослов'я. Релігійні та ідеологічні доктрини того часу на багато століть стали непорушною перепоною щодо утворення нових концепцій про природу психічної діяльності людини. Ця можливість виникла лише в часи Відродження та Нового часу на хвилі занепаду релігійної ідеології та із зміною предмета досліджень. Так, як в цей час все ще домінував богословський підхід розуміння душі, то предметом досліджень стає свідомість, її наповнення та шляхи формування. Це дало можливість безболісно відділитись від предмету богослов'я в дослідженні душі та її функції. Було закладено фундамент для формування психології як науки, побудованої на незаперечності наглядних фактів, зафіксованих та опрацьованих за допомогою математичних формул. Хоча основним методом дослідження психіки так і залишається інтроспекція, та частково починається використання логіки – методи індукції, дедукції, аналізу і т.д.

Поява та розвиток *асоціаністичної психології* (кінець XVIII – початок XIX ст. – середина XIX ст.) з її першими уявленнями про універсальні закономірності психічного життя, які пов'язані з утворенням зв'язків (асоціацій) сприяла початковому розвитку логічної антиципації. Механізм виникнення таких зв'язків можемо прослідкувати в

такому явищі як “прикмети”: певна кількість схожих подій створює стійке виникнення асоціацій, ланцюжок яких утворює думку. З часом, з високою ймовірністю, відображення психіки буде випереджувати реальні події.

Використання методів досліджень, притаманних цьому періоду (інтроспекція, логіка, методи природничих наук – метод проб і помилок) призводить до розуміння антиципації вже не як потойбічного явища, а як продукту діяльності людської психіки, обмеженого на кожному історичному етапі розумінням предмета психології та його змістом, що тягне за собою обмеження в використанні методів досліджень.

Виникнення та розвиток наукового стилю мислення дає нам можливість перейти до розгляду третьої фази розвитку антиципації – *логічної*. Її основні риси – орієнтація на об’єктивні закономірності явищ, використання жорстко вивірених процедур передбачення, опора на високорозвинуті закони логіки [2].

Умовно межі цієї фази можемо визначити в діапазоні від появи експериментальної лабораторії В. Вундта (середина XIX ст.), який зробив психологію не тільки самостійною, але і об’єктивною, експериментальною наукою, та до наших часів.

Експериментальна психологія (середина XIX – початок XX ст.), використовуючи експериментальний метод, а також інтроспекцію та аналіз результатів творчої діяльності як людини, так і народу загалом, через елементи психіки призводить до ототожнення антиципації з діяльністю свідомості та надає їй статусу психічного явища, яке може бути пізнаним в процесі дослідження відносно простих явищ: відчуття, сприйняття, емоції, пам’ять. В подальшому таке бачення знайшло втілення в новоутвореному напрямку психології - *структурній психології* Е. Тітченера

Методологічна криза в 10-30-тих роках XX ст. призвела до поділу психології на окремі школи та виникненню кількох предметів психології. Так, *глибинна психологія* (психоаналіз Зігмунда Фройда, аналітична психологія Карла Густава Юнга та індивідуальна психологія Альфреда Адлера) поєднуючи різноманітні підходи, які надають особливого значення несвідомим душевним процесам для пояснення людської поведінки та переживань, створила підґрунтя для розширення поняття антиципації за межі свідомого і почало включати неусвідомлювальні форми прогнозування [3], а *біхевіористи* (Джон Бродес Вотсон, Торндайк Едвард) витлумачували поведінкові прояви антиципації не внутрішніми психічними процесами, а механічними впливами зовнішнього середовища за принципом «стимул—реакція», кожен з яких сформувався

в результаті підкріплення. *Необіхевіоризм* (Кларк Л. Халл, Беррес Ф. Скіннер і Едвард Ч. Толмен) розширив цю модель, ввівши поняття проміжних факторів (проміжних змінних), кожен з яких впливає на процес формування звичок: посилює, сповільнює або перешкоджає підкріпленню.

Гештальтпсихологія (заснована Максом Вертгеймером в 1912 р.) була першою та тривалий час єдиною школою яка експериментально досліджувала структури та якості особистості опираючись на постулат про те, що пізнання пов'язане з процесом зміни, трансформації цілістних гештальдів, які визначають характер сприймання зовнішнього світу та поведінки в ньому [10]. Це дає можливість розглядати антиципацію як інтегровану властивість психіки в функціональній структурі особистості, що впорядковує різноманіття окремих явищ.

На всіх етапах розвитку психології антиципація сприймалась як оператор в процесі діяльності людина-зовнішнє середовище, але в контексті *екзистенційної психології* (В. Франкл, Д. Бюдженталь, Л. Бінсвангер, М. Босс, Р. Мей, І. Ялом) вона вже стає внутрішньою потребою особистості, а причиною виникнення може слугувати емоційний стан. Наприклад, одна з важливих складових екзистенційальної психології – робота з почуттям тривоги. Занепокоєння при прийнятті рішень, тривога за власне існування - невід'ємний атрибут повноцінного буття. Тривога приводить до виникнення антиципаційного процесу, що викликає перегляд життєвих орієнтацій і осмислення існування. Вперше, М. Босс, характеризуючи буття людини, однією з найважливіших властивостей називає темпоральність [8], у зв'язку з чим, антиципація набуває характеру просторово-часового упередження подій.

Гуманістична психологія (А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл, Ш. Бюлер, Ролло Мей, С. Джулард та ін.) остаточно закріплює твердження, що людина інтенціональна (людина звернена у майбутнє, в її житті є мета, цінності та сенс). Якщо раніше антиципація сприймалась інструментарієм в процесі пристосування біологічної істоти до умов зовнішнього середовища, то ідеї А. Маслоу про те, що на відміну від тварин людина не спрямована до рівноваги з зовнішнім середовищем, а навпаки, намагається порушити рівновагу, так як вона становить загрозу існуванню та розвитку особистості [11], виводять антиципацію на рівень факторіальної властивості психіки.

В *генетичній психології* (Ж. Піаже, Г. С. Костюк, С. Д. Максименко) антиципація вже має безпосередній вплив на формування її об'єкту, де програмою віддалених цілей навчання і виховання задається нормативний об'єкт - належна людина, де аналіз

вихідного стану психічного явища створює можливість одержання нового знання про наступні його стани. Розуміння антиципації у досвіді С. Д. Максименка [9] полягає в тому, що серед механізмів психіки людини існує певна стабільне поєднання: відображення – проектування – опредметнення, яке дає можливість звузити та конкретизувати тлумачення поняття «антиципації» як «...темпоральноорієнтовану форму організації психічного, що призначена для відображення, проектування та опредметнення майбутнього»[3]. Власне, такої позиції ми будемо дотримуватись в якості висхідної у дослідженні антиципації у сучасних реаліях сьогодення, які, безумовно, відіграють важливу роль у модернізаційних процесах сучасної психології освіти.

Література

1. Анохин П. К. Оперезающее отражение действительности / П. К. Анохин // Вопр. философии. – 1962. – № 7. – С. 97–109.
2. Батраченко І. Г. Психологічні закономірності розвитку антиципації людини : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01 / І. Г. Батраченко; Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. - О., 2010. - 40 с. - укр.
3. Батраченко І. Г. Концептуалізація феномена антиципації У психології / І. Г. Батраченко, Н. О. Полякова, А. А. Плошинська // Вісник Дніпропетровського університету. Сер. : Педагогіка і психологія. - 2011. - Т. 19, вип. 17. - С. 24-30 .
4. Бернштейн Н. А. О ловкости и ее развитии / Н. А. Бернштейн. – М. : ФиС, 1991. – 288 с.
5. Дідковська Л.І. Оптимізація уявлень старшокласників із соматичними порушеннями про своє майбутнє засобами психотренінгу // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка – К.: Гнозис, 2002. Т.4 Ч.7 – С. 56 – 61
6. Коновалова О. А. Проблема експектацій в спілкуванні / О. А. Коновалова // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 8. – С. 30–31.
7. Леонтьев Д.А., Шелобанова Е.В. Профессиональное самоопределение как построение образов возможного будущего // Вопросы психологии. 2001. №1. С. 57-62

8. Летуновский В. В. Сравнительный анализ методологических оснований вариантов экзистенциального анализа Л. Бинсвангера и М. Босса // Понимание как фактор личностного развития. — Кемерово: Графика, 2002.
9. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. — К. : Вид-во ТОВ «КММ», 2006 – 240 с.
10. Марцинковская Т. Д., Юревич А. В. История психологии: учеб. для аспирантов и соискателей системы послевуз. псих. образования – Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Академический Проект; Трикста, 2011. – 521 с. – (Gaudeamus).
11. Маслоу А. Дальні межі людської психіки [Текст] / А. Маслоу. - СПб., 2003. - 432 с.
12. Миськов Г. В. Феномен лидерских способностей (теоретический аспект). Психологические условия развития лидерских качеств в процессе профессиональной деятельности молодых ученых // Психология – наука будущего. Материалы V международной конференции молодых ученых/ Отв. ред. А.Л. Журавлев, Е.А. Сергиенко, Н.Е Харламенкова, К.Б. Зуев. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2013. – 746 с. (Материалы конференции).- С. 419-420.
13. Регуш Л. А. Психология прогнозирования: успехи в познании будущего / Л. А. Регуш. – СПб.: Речь, 2003. – 351 с.
14. Титаренко Т. Прогнозування й планування життєвого шляху / Т. Титаренко, В. Панок, Н. Чепелева // Основи практичної психології. – К.: Либідь, 1999. – С. 177-190.
15. Фейгенберг И. М. Вероятностное прогнозирование в деятельности человека и поведении животных: монограф. / И. М. Фейгенберг. – М. : НЬЮДИАМЕД, 2008. – 190 с.
16. Шабельников, В.К. История психологии. Психология души : учебник для вузов / В.К. Шабельников . – М. : Академический Проект : Мир, 2011 . – 398 с.
17. Швалб Ю. М. Психологические модели целеполагания / Ю. М. Швалб. – К. : Стилос, 1997. – 280 с.
18. Яковец Ю. В. Предвидение будущего: парадигма цикличности / Ю. В. Яковец. – М.: АНХ, 1992. – 119 с.